

Конструювання української історичної свідомості в Галичині напередодні Великої війни 1914–1918 рр. в працях Степана Томашівського

У статті вивчаються рукописні матеріали із спадщини видатного галицького історика й публіциста Степана Томашівського (1875–1930). Вперше введено до історіографічного обігу та проаналізовано історичні та історіософські праці, які вчений написав напередодні Першої світової війни, зокрема: «Галичина перед приєднанням до Австрії», «Галичина під німецько-австрійським правлінням», «Галицька проблема», «Устрій Австро-Угорщини», «Перший розбір Польщі (1772 р.)».

Ці праці стосуються політичної історії українських земель та правно-політичного становища українців від початків політичної історії до першого десятиліття ХХ ст. Особлива увага звернута до дослідження державницького періоду до середини ХІV ст. та перебування українських етнічних земель у складі Австрійської, згодом Австро-Угорської монархії, внутрішньої політики у питанні міжнаціональних відносин від кінця ХVІІІ до початку ХХ ст. Статті містять наукову аргументацію до програми українських політиків національно-демократичного спрямування в Галичині, які перед Першою світовою війною поставили на порядок денний законодавчого і виконавчого органів монархії вимоги зміни адміністративно-державного поділу держави і утворення української національно-територіальної автономії в монархії. Історик писав про поступ політичного життя українців у монархії і протиставляв його абсолютистським заходам заборони українства у Росії. У цьому контексті вчений виокремив історичне покликання Галичини як українського “П’ємонту” і потребу бути відкритими до єдності із західною цивілізацією. Наголошено на тому, що проаналізовані праці С. Томашівського мають велике значення як зразки проникливого історіософського мислення.

Ключові слова: Галицько-Волинська держава, історіософія, Австрія, Польща, національна свідомість, українська автономія.

*Світлій пам'яті Федора Томашівського
(11.08.1943 – 11.11.2022) –
невтомного дослідника
генеалогії родини.*

Постановка проблеми. Історія української історичної і суспільно-політичної думки напередодні Першої світової війни досі має прогалини. Найбільше з огляду на те, що праці багатьох визначних її представників залишаються в рукописах на архівних полицях і потребують копіткої археографічної праці для їх відчитання, а ті розвідки, які публікувалися ще за життя їх авторів, не уведені до активного інтелектуального обігу. Прикладом такої прогалини є наукова активність українського історика Степана Томашівського напередодні війни 1914 – 1918 років.

Вдалося виявити 10 праць (5 більших розвідок і 5 статей) та 4 плани (2 – для індивідуальних монографій та 2 для колективних видань), написаних вченим у тому часі. 4 праці публікувалися за життя історика (1 більша розвідка, 3 статті), натомість 6 (4 більші розвідки і 2 статті) залишилися в рукописах.

Ці рукописні тексти підготовлені для публікації, з них три тексти вдалося реконструювати в окремі розвідки, з розрізнених рукописних листків автора, які зберігаються у різних архівних справах, переплутані [1 с. 53-65]. Праця над цими окремими уривками потвердила, що задум автора, зміст тексту та послідовність викладу матеріалу не залишають сумнівів, що це оп-

рацювання однієї теми відповідно до занотованих рукописних планів. Ці тексти дають можливість узагальнити працю вченого напередодні Першої світової війни. Основна тематика праць стосувалася опрацювання давньої історії України з особливою увагою до земель Галичини і Володимирії та дослідження правно-політичного становища українського народу в Австро-Угорській монархії.

Дослідження підготовлене на основі неопублікованих архівних матеріалів, які ще не висвітлювалися в українській науці.

Мета статті. У статті йдеться про цю невідому сторінку з наукової біографії вченого і його спадщини, яка в значній частині збереглася лише у рукописах і до цього часу не увійшла до наукового обігу.

Виклад основного матеріалу. Напередодні Великої війни 1914 – 1918 років Степан Томашівський головним чином працював над дослідженням політичної історії Австро-Угорської монархії і, зокрема, міжнародних відносин та загалом над питаннями правно-політичного становища українців в Австро-Угорщині. Важливою темою, яку історик також тримав у полі наукового зацікавлення, залишалася давня історія України з особливою увагою до земель Галичини і Володимирії. Цю тематику історик почав ґрунтовно опрацьовувати ще задовго до війни в лекціях п. н. «Історія Галичини» (Частина 1-2), які читав у Львівському університеті

*С. Томашівський
у роки Першої світової війни.*

упродовж 1911/12 та 1912/13 років. Як згодом згадував, ще до початку війни він мав майже завершений рукопис «Історії Галичини-Володимирії від найдавніших часів». Рукопису цієї, написаної напередодні війни праці, поки не вдалося виявити. С. Томашівський вважав, що цей його рукопис пропав у часі російської інвазії 1914 – 1915 років разом з багатьма іншими документами і книгами його власного архіву і бібліотеки, які зберігалися у приміщенні НТШ, коли будівлю зайняла редакція російської газети «Львовское военное слово» (редактор капітан Н. Назаркевич), і при відступі з українських земель

розграбувала майно української наукової установи, в тому числі і частину його власного архіву [2].

Ці обидві тематики, які досліджував, – державницький період і огляд правно-політичного становища українського народу у недержавні часи – історик мав задум перед війною об'єднати в одне дослідження, планував також видати цілу серію книг, до якої заохочував українських науковців з Наукового товариства ім. Шевченка у Львові.

У цей час С. Томашівський виконував обов'язки заступника голови товариства (саме таке формулювання його посади присутнє у всіх документах), а також був залучений до діяльності української національно-демократичної партії в Галичині. На підставі огляду його праць, написаних незадовго перед Першою світовою війною, можна твердити, що у той час історик намагався власною науковою діяльністю долучитися до аргументації політичних вимог українців Галичини. На це також була налаштована його активність в українському науковому товаристві.

Найважливішим пунктом програми українських національно-демократичних політиків в Галичині на початку XX ст. було домогатися на законодавчому рівні створення національно-територіальної автономії для східної Галичини і північно-західної Буковини.

Вимога автономії і практичні заходи поділу Галичини на дві національні частини з осередками у Львові та Кракові були актуальни-

ми від часу третього поділу Польщі у 1795 році, коли були утворені незалежні органи влади для східної і західної частин, які існували ще на початок XIX ст. Наново ці заходи були підняті 1846 р. розпорядками цесаря і заходами гр. Ф. Стадіона. І одному, й другому періоду політичної історії монархії Томашівський присвятив окремі праці.

Традиція боротьби українців за утворення національно-територіальної автономії в Австрійській монархії пов'язана із діяльністю представників Головної Руської Ради з часу весни народів 1848 року, коли при обговоренні і підготовці проекту конституції 1849 року в першому австрійському парламенті українці ставили вимогу поділу Галичини на українську і польську частини і утворення з українських земель окремої української провінції.

Однією з причин того, що змагання до національно-територіальної автономії для українських земель Австро-Угорщини тривали так довго часу і не були вирішені також на початку XX ст., С. Томашівський вважав відсутність розробленої з українського боку наукової бази, і, зокрема, брак наукових дослідів над історією Галичини [3, с. 2-3]. Ще на початку 1914 року, перейнятий тривогою за майбутнє становище краю, він взяв участь в обговоренні планів підготовки збірної книги про Галичину, завданням якої було обґрунтувати потребу відокремлення українських територій Австро-Угорщини в самостійну самоуправну область.

Цими питаннями займалась група українських політиків – членів української національно-демократичної партії (Володимир Охримович, Василь Панейко, Михайло Лозинський, Степан Рудницький, Лонгін Цегельський, Степан Томашівський).

Передвоєнна наукова праця С. Томашівського була послідовною, він розробляв окремі питання, дотримуючися загальної концепції висвітлення. Цю концепцію він занотував у планах, які написав перед війною і під час війни, у яких намітив основні пункти для опрацювання джерел та хронологічну послідовність викладу матеріалу [4]. Плани збереглися у рукописах, загалом їх чотири, вони стосувалися праці над індивідуальною монографією і підготовки збірної книги, до якої мали бути залучені й інші українські автори. Рукописи планів вдалося виявити у різних справах серед архівний документів в особистому фонді історика.

Збереглися два рукописи плану видання серії книг. Перший (написаний перед Першою світовою війною) передбачав видання серії книг про Галичину за участі цілого ряду українських істориків, мовознавців, географів, соціологів [5]. Структура серії мала бути присвячена географії, історії, етнології, геополітиці та висвітлювати політичну, культурну, економічну, соціальну історію краю від давніх часів до часу Першої світової війни. Серія передбачала видання

трьох частин: перша – загальна характеристика території та людності та дві окремі частини з історії та сучасності, де були б подані огляди політичного, культурного, господарського життя та соціальних відносин у краї. Авторами для реалізації передвоєнного проєкту у плані Томашівського були зазначені географи, політики, історики, правники, мовознавці, мистецтвознавці, здебільшого члени Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (на полях плану олівцем написані прізвища В. Гнатюка, С. Рудницького, З. Кузеля, В. Щурата, М. Возняка, Б. Януша, І. Труша, з істориків – І. Крип'якевича, М. Кордуби, В. Дорошенка, та інших). На жаль, видання не встигло побачити світ – розпочалась Перша світова війна і українське громадянство в Австро-Угорщині, як писав Томашівський, залишилось без наукового обґрунтування його політичних інтересів.

Другий варіант плану видання серії книг п. н. «Історія Галичини-Володимирії» історик написав значно пізніше, не раніше кінця 1918 р. [6]. За змістом план більш розширений. До написаного напередодні 1914 р. плану підготовки серії книг силами українських авторів він докладно розписав періодизацію історичних періодів, додав розділи історичної топографії, розвитку колонізації, огляд історіографії, а також докладно – політичний і соціальний устрій, історію церкви, культури і економічних відносин.

Окрім, серійних видань, історик також задумував підготовку власної книги п.н. «Королівство Галичини і Володимирії». Збереглися два плани для її написання. У одному з них, який автор написав перед війною [7], запланував три розділи: історичний, висвітлення мовних та конфесійних відносин та історіографічний – огляд українських і польських національно-політичних аргументів щодо історії, конфесії та мови. У першому розділі намалював власну періодизацію української історії. У іншому плані під такою ж назвою (написаний вже у час війни) структура книги мала бути дещо інакшою: зберігався історичний розділ, автор додав параграф, у якому планував висвітлити національну проблему в Галичині з трьох різних становищ: українського, офіційної політики монархії і польської національної ідеї. Хронологічні рамки, окреслені в обидвох рукописах, обіймали тяглість історичного процесу від передісторичних часів до Першої світової війни.

Колективну серію книг завадив підготувати початок війни, натомість індивідуальний передвоєнний задум, який історик виклав у вищеописаному плані, він зреалізував у цілому ряді історичних праць і публіцистичних статей.

Ряд текстів, написаних перед війною, автор опублікував. Серед них більша наукова розвідка «Перший похід Богдана Хмельницького в Галичину», статті «Історичний момент» [8], «Новорічне бажанє»

[9] промова історика у березні 1914 р. з нагоди ювілею Шевченка [10]. Проте більша частина текстів залишилася у рукописах. Так, у рукописному варіанті збереглася праця з історії права п.н. «Устрій Австро-Угорщини», наукові праці «Перший розбір Польщі (1772 р.)», «Українська історіографія XIX в.», більша розвідка «Галичина перед приєднанням до Австрії», статті «Галичина під німецько-австрійським правлінням», «Галицька проблема».

Окремим виданням рукописні статті історика опубліковані не були, хоча вони становлять собою тематичну і структурну цілість, і співвідносяться із позиціями підготовлених планів.

Саме про цю, досі невідому сторінку з наукової біографії вченого і його спадщини, яка в значній частині збереглася лише у рукописах і до цього часу не увійшла до наукового обігу, піде мова далі.

Тексти вищеназваних рукописних праць зберігаються у Центральному державному історичному архіві у Львові, у своїй більшості вони не виділені в окремі справи, натомість розміщені серед різного роду довідкових інформацій. Перші три згадані рукописи написані українською мовою. Три останні рукописні тексти – німецькою, їх нам вдалося реконструювати в окремі розвідки з розрізнених рукописних листків автора, які зберігаються у різних архівних справах, переплутані [11]. Праця над цими окремими уривками потвердила,

що задум автора, зміст тексту та послідовність викладу матеріалу не залишають сумнівів, що це опрацювання однієї теми. Тексти самих праць оформлені в археографічну публікацію і передані для публікації [12]. Для публікації авторські тексти було перекладено з німецької мови на українську; наприкінці кожної статті подано докладні покликання на послідовність сторінок реконструйованого тексту. Можливо, ще вдасться віднайти деякі недостаючі сегменти статей, а, можливо, вони вже є остаточно втраченими; у всякому разі статті мають цілість, завершену форму і важливі з огляду на авторський план [13]. Зовнішні ознаки паперу – однаковий колір сторінок, чорнила, темп почерку додатково підтверджують висловлені міркування про їхню цілість.

Про час написання рукописів можна припускати із змісту порушених у них тем: на нашу думку, тексти написані незадовго до початку Першої світової війни, коли у політичному житті монархії йшли активні дебати про необхідність перебудови Австро-Угорської монархії у дусі рівноправності окремих національностей та реформи виборчого закону до Галицького сейму. І для українських політиків та науковців, зокрема об'єднаних у найбільшій українській національно-демократичній партії Галичини, котрі на парламентарному рівні добивались створення із етнічних західноукраїнських земель автономного національно-

*Поручник Степан Томашівський, отман
Никифор Гірняк, чотар Юліян Нестайко.*

го утворення з окремим сеймом, університетом, постала потреба у правовому полі відділити етнічні українські землі Східної Галичини від польської Західної Галичини. Навіть більше: на противагу польським треба було представити належне наукове обґрунтування власної історичної державницької традиції. Власне реагуючи на цей актуальний тоді виклик Степан Томашівський і пише праці «Галичина перед приєднанням до Австрії» та «Галичина під німецько-австрійським правлінням». Статтю «Галицька проблема» історик розпочав перед війною і, очевидно, деякі фрагменти дописував уже в час її тривання [14].

На сьогодні не вдалось виявити публікації цих праць. Можливо, після прийняття 14 лютого 1914 р. Галицьким сеймом нової виборчої реформи, коли частково політичні вимоги українських політиків були враховані, а питання створення української національної автономії відкладене, стало не на часі прилюдно виступати з критикою урядової політики з національного питання. А оскільки Томашівський підтримував лінію української парламентської репрезентації та обґрунтовував заходи реформи крайового статуту та зміни виборчої ординації до Галицького сейму та польсько-українське порозуміння перед війною, вони були відкладені і не публікувалися. Листування також не проливає світло на плани щодо публікації цих праць. І рукописи залишились в архіві їх автора як документи доби.

Передвоєнні німецькомовні рукописи, призначені, очевидно, для публікації у друкованому органі «Ukrainische Rundschau», який виходив у Відні німецькою мовою. Ще до війни С. Томашівський співпрацював із часописом. Редактор Володимир Кушнір листувався з істориком, звертаючись з проханням про статті, зокрема, присвячені Балканській кризі 1909 р., політиці гетьмана Івана Мазепи. В. Кушнір просив Томашівського підготувати статтю про творчість Івана Франка [15] та відозву для збирання коштів на ювілейний дар для поета.

Частину передвоєнних рукописів, про існування яких є відомо-

сті і також згадки самого автора, поки не вдалося виявити, можливо вони вже втрачені назавжди. Однією із таких праць є більша розвідка п.н. «Наше старе і нове московфільство», яка згадується у списках праць історика, які вміщені у прижиттєвих видання автора (обсягом 150 с., книга готувалась для публікації у Львові 1914 р.).

Тематика праць напередодні Першої світової війни

Передвоєнні рукописні праці Степана Томашівського об'єднує спільна тема – політична історія Галичини і Володимирії під початків політичного життя до останньої чверті XVIII ст. і в часі входження краю до Австрії, згодом Австро-Угорщини. Особливо докладно автор висвітлив давній період самостійного державного існування до середини XIV ст. Також багато уваги в окремих розвідках приділив розгляду міжнаціональних відносин, аналізував внутрішній устрій монархії, її зовнішню і внутрішню політику від кінця XVIII до початку XX століття.

І хоча досі не вдалося віднайти рукопису текстів лекцій з давньої історії Галичини і Володимирії, які С. Томашівський два семестри читав перед війною у Львівському університеті (і з огляду на це в історіографії до цього часу не було згадок про погляди історика на давній період перед Першою світовою війною), проте зберігся рукопис (німецькою мовою), написаний не-

задовго до початку війни, у якому давня історія також знайшла докладне висвітлення. Йдеться про рукопис п. н. «Galizien von der Anschluß an Oesterreich» («Галичина перед приєднанням до Австрії»). У частині хронології текст став, очевидно, підготовчим для написання вже у часі війни розвідки «Галичина як політичний і воєнний чинник колись і тепер. Причин до історії світової війни» [15, с. 53-65]

Хронологічно висвітлення української політичної історії продовжують рукописи п. н. «Galizien unter Deutsch-Oesterreichischer Verwaltung» («Галичина під німецько-австрійським правлінням») та «Das galizische Problem» («Галицька проблема»).

Основна частина праці «Галичина перед приєднанням до Австрії» присвячена давній історії Галичини і Володимирії. Вже навіть сама назва цієї праці вказує на те, що для автора важливим було розглянути політичну історію українських земель до кінця XVIII ст. Основний зміст праці присвячений історичній традиції державності Галичини і Володимирії, які, на переконання С. Томашівського, з історичного погляду є спадщиною українського народу. На думку автора, свій національно-політичний і культурний етнічний характер ці землі утвердили наприкінці X ст. саме через приєднання до давньоруської Київської держави, і лише через загрозу від східних орд, коли Київська Русь стала не в силі захистити свої західні кордони, вини-

кли на її західних областях окремі удільні князівства, котрі дали історичний приклад об'єднання і збереження української державності:

«Королівство Галичина та Володимирія є, з історичного погляду, спадщиною українського народу, оскільки воно через свій етнографічний та мовний характер становить собою незаперечну складову частину української національної території. На історичній сценіявилося воно наприкінці X ст. і від початку здобуває значення видатного епіцентру європейського континенту та сполучної ланки між Західною і Східною Європою. Водночас набирає воно українського національно-політичного та культурного характеру.

З давніх часів заселене та освоєне українськими етнічними племенами, утверджує воно свій національно-політичний і культурний етнічний характер через визволення з-під богемського панування (983) та приєднання до давньоруської Київської держави, у тіснішому об'єднанні якої воно залишалося протягом одного століття». «Оскільки Київській державі поступово, внаслідок загрози зі Сходу, стає не під силу захист своїх західних кордонів, скоро відбувається послаблення зв'язку з Києвом і [доходить] до утворення локального удільного князівства з власними династіями зі старого нормансько-українського княжого роду».

Наведені цитати із цієї праці підкреслюють високе цінування

автором держави Галичини і Володимирії X-XIV ст. як історичної спадщини українського народу. У цій праці вчений вперше вводить до історіографічного обігу термін «Королівство Галичини і Володимирії», яким підкреслив державницьку традицію від кінця X ст. та підносив його роль для збереження української державності після занепаду Київської Русі в результаті монгольської навали.

Праця складається із вступу і двох послідовних частин. Вступ стосується мети праці і розгляду внутрішньої політики монархії щодо національного питання, зокрема, польсько-українського у XIX-XX ст. Перша частина – найбільша і найдокладніша – висвітлює період від початків української державності до середини XIV ст. Друга – від того часу до останньої чверті XVIII ст. як землі, анектованої у склад Речі Посполитої. Саме ця праця дає можливість побачити запропоновану вченим напередодні війни періодизацію історії західноукраїнських земель і висвітлює погляди вченого на давній період української історії і початки державного існування. Також схематично йдеться про пізніший недержавний період.

За Томашівським, Галичина – західна частина української етнічної території, її перша династія Ростиславичів створила Галичину у політичному розумінні, поруч із іншими локальними князівствами після занепаду Києва.

У хронологічній послідовності історик схематично конспектував роки найважливіших політичних, військових подій, правління княжих династій на західноукраїнських землях і їх заходи, щоб зберегти самостійність. Він розгорнуто веде мову про період, коли західноукраїнські землі існували як самостійна держава: обговорює заходи князів Ростиславичів, значення політики Романа Великого, утворення об'єднаної Галицько-Волинської держави. Докладно – про боротьбу князя Данила за звільнення Галичини з-під зверхності Угорщини, скріплення оборони краю у час васальної залежності від Золотої Орди та заходи щодо церковної унії з Римом, розквіт Галичини-Володимирії за Юрія І як найсильнішої держави у Східній Європі. С. Томашівський обстоював думку про потребу по-

літичної орієнтації на західну цивілізацію та відносини із західними державами.

Концепт С. Томашівського ґрунтувався на висвітленні саме політичної історії Галичини. Дуже важливим чинником історик бачив географічні обставини, він підкреслював, що територія Галичини знаходиться на межі між Сходом і Заходом, і саме тому вже від початків існування вона опинилася у вирі політичної боротьби сусідніх держав за вплив і заволодіння над її землями. Велика частина тексту – про заходи Польщі, Угорщини, Московії, згодом польсько-литовської держави за вплив та завоювання західноукраїнських земель.

Ось як історик пише про військові події в Галичині у ХІ ст. і заходи Польщі: «Як економічно та політично значима область завжди була піддана загарбницьким

Українська Бойова Управа. Зліва направо: проф. Іван Боберський, д-р Степан Томашівський, д-р Теофіл Кормош, д-р Володимир Старосольський, Володимир Темницький, д-р Лонгин Цегельський, д-р Кирило Трильовський, Дмитро Катамай. Відень, 1914 р.

прагненням сусідніх народів. Після короткого просування Богемської держави здійснила, перед усім, мо-лода Польська держава свої об'єд-навчі наміри (1018 – 1030 і 1074)».

У центрі уваги праці – політичні союзи, які б протистояли заходам поневолення і давали можливість втримати самостійність: так, «... перша галицька княжа династія, Ростиславичів, через свою зви-тяжну боротьбу проти папістської Польщі (яка опісля два століття не спромоглася [завоювати Галичи-ну]), продемонстрували спільність інтересів з німецько-римським ці-сарством...».

Претензії Угорщини до Галичи-ни і її втручання на стороні Воло-димирії у бої за галицький княжий стіл у XII – XIII ст. Угорщина була активною, щоб здобути галицький княжий стіл, угорські королі роз-глядали себе як феодали Галичи-ни, а її князів як власних васалів, «наводять титул “королів Галичи-ни (спершу у 1124 році Стефан IV, з 1188 року постійно) і Володими-рії” (з 1206 р.) або вводять у Гали-чині [правління] для своїх молод-ших синів (Андрій (1188), Коломан (1214–1219), Андрій (1222–1234)), або управляють прямо через ко-ролівського намісника (1209), поки велика монгольська навала не послабила угорську державу на-стільки, що вона після поразки під Ярославом (1245) задовольняється лише титулом. Галичина і Володи-мирія застосовує тепер свої сили, щоб зберегти свою самостійність супроти Золотої Орди, час від часу

вимушена визнавати також її вер-ховенство» [16].

Знову ж таки саме географічне становище виявило протистояння князівських династій Галичини та Володимирії і зумовило їх актив-ність до протилежних союзів: пер-ших галицьких князів з династії Ростиславичів із суздальською ди-настією Мономаховичів, а волин-ських володарів Мстиславичів із Угорщиною та Польщею (у цьому історик бачить першу історичну боротьбу між Україною та Москов-щиною). Проте саме ці землі Гали-чини і Володимирії і факт їх об'єд-нання в єдину державу, «котра з ранніх часів шукала тісного єднан-ня із західною культурою і цьому опертю завдячує свій королівський титул», історик бачив «головним оплотом українського народу та носієм його національної думки» після політичного та культурного занепаду Києва, що наступив унас-лідок монгольської навали.

Велика увага і зацікавлення С. Томашівського до середньовіч-ної та ранньомодерної доби свід-чили про те, як він трактував зна-чення власної держави для нації.

Значно менше уваги у руко-писних працях, написаних напе-редодні війни, С. Томашівський приділив історії західноукраїн-ських земель із середини XIV до кінця XVIII ст. І у вищеописаній праці, зокрема, цей період знай-шов лише схематичне висвітлен-ня. Натомість історик подав за-гальний огляд геополітичних ін-тересів держав та залучив факти

із ширшої європейської політичної історії середніх віків і окреслив союзи головних претендентів на володіння західноукраїнськими землями – Угорщини та Польщі – політичні унії яких у 1339, 1370 – 1382 роках скоординували дії обох держав. Іншими словами, він осмислював правові підстави, що легітимізували правно-політичне становище українського народу. Відправною точкою польських претензій на Галичину та інші українські землі, яким автор відмовляв у правовому обґрунтуванні, він бачив період польської окупації 1350 – 1371 років: «...20-річний період польської окупації (1350 – 1371) заклав відправну точку польських претензій на Галичину та на решту українських земель (територій), хоча цій претензії бракувало будь-якого правового обґрунтування».

Польсько-литовська унія 1385 року та анексія Галичини Польщею у 1387 році майже на 400 років визначила приналежність краю до Польщі.

У праці коротко йдеться про внутрішнє життя українських земель у цей період: скасування руського права, нерівноправність української знаті у правовому й соціальному становищі, упослідженість церкви, витіснення української мови, німецьку та польську колонізацію. Про цей період недержавної історії вчений висловлюється дуже чітко: «Тимчасова окупація Галичини поляками тривала майже чотири століття (1387 – 1772)».

Натомість значно більше уваги напередодні війни історик приділив опрацюванню політичної історії у 1772 – 1914 рр., і, зокрема, правно-політичного становища українців в Австрійській, згодом Австро-Угорській монархії.

Осмисленню цієї тематики вчений перед війною присвятив ряд рукописних текстів, зокрема: «Устрій Австро-Угорщини», «Перший розбір Польщі (1772 р.)», «Галичина перед приєднанням до Австрії», «Галичина під німецько-австрійським правлінням», «Галицька проблема».

Частина цих праць – це тексти лекцій з тематики політичної історії монархії, які С. Томашівський викладав у Львівському університеті впродовж зимового і літнього семестрів 1914 року. У той час він читав окремі курси п. н. «Нарис історії Австрії і Угорщини», «Устрій Австро-Угорщини». Непубліковані тексти значної частини довоєнних університетських лекцій вченого збереглися.

Зацікавлення політичною історією монархії історик виявив ще у 1901 р., коли опублікував переклад на українську мову книги Ш. Сеньобос «Австрія в ХІХ ст.» і написав коментарі до текстів [17]. Історик опублікував переклад двох розділів книги цього французького автора, що стосувалися устрою Австро-Угорщини. У тексті йшлося про становлення монархії, складові частини її території, структуру влади, органів управління, діючих конституцій, змін у політич-

ній структурі, виборчих процесів. Разом з публікацією власного перекладу автор також підготував численні зауваги-коментарі до текстів, у яких писав про упущення автора, які стосувалися національно-політичного розвитку українців в Австрії. Томашівський звернув увагу на незнання автором історії русинів в Австрії, недокладне розміщення народностей, доповнив перелік народностей на Буковині, в Угорщині, склав основний бібліографічний список літератури про політичне життя українців в Австрії. З часу праці над перекладом і коментарями до цієї книги у Томашівського втримався стійкий науковий інтерес до політичної історії Австро-Угорщини.

Якщо по завершенні університетських студій він обмежився перекладом праці французького дослідника і лише власними коментарями (при чім коментарі стосувалися зауваг до автора стосовно історії та розселення національностей у монархії), то незадовго перед війною пише більшу працю з історії права п.н. «Устрій Австро-Угорщини» [18]. Насамперед, його зацікавив досвід інших націй, зокрема, угорців, яким вдалося на законодавчому рівні закріпити статус рівноправної нації – прийняття конституції про дуалістичну форму монархії у 1867 р. Автор розглянув еволюцію законодавчої політики в монархії стосовно політичного становища Угорщини.

Рукопис п.н. «Устрій Австро-Угорщини», очевидно, пов'язаний

із курсом лекцій з одноіменною назвою, які вчений читав у Львівському університеті у 1914 р. У його тексті історик хронологічно структурував правно-політичні документи, які регламентували умови приєднання різних країв до Габсбурзької монархії, починаючи з поч. XVI ст., а також закони, що визначали наслідство престолу і єдність країв монархії. У даній праці вчений серед іншого акцентував увагу на правовій основі входу угорських земель до складу монархії, а також подав перелік і аналіз політичних документів, що регулювали це приєднання у першій половині XVI ст. і подальше відокремлення у дуалістичну державу у другій половині XIX ст.

Покликаючися на досвід угорського законодавства, він брав його за приклад співіснування націй у багатонаціональній імперії і тим самим привертав увагу до аналогій, коли йшлося про захист правно-політичного становища українського народу у монархії.

Паралельно історика цікавили питання, за яких міжнародних обставин Австрія зайняла етнічні українські землі, які правові акти закріплювали територіальні зміни, якими були зміни політичних обставин і відповідно статус територій, і найважливіше – які наслідки цих змін у контексті геополітики і для правового становища українського народу.

Так, у рукописі «Перший розбір Польщі» [19] він аналізував обставини приєднання українських

етнічних земель до Австрійської монархії і зовнішню політику держави наприкінці XVIII ст.

Вчений склав у цілість картину геополітики, яка призвела до акту розбору Речі Посполитої 5. VIII. 1772 і його наслідки для територіальних здобутків держав-учасниць: Росії, Прусії, Австрії. Причину, яка змусила Австрію до ініціативи у справі поділу земель Речі Посполитої наприкінці XVIII ст., бачив у активній експансивній політиці Росії на півдні під час військових дій проти Османської імперії. Ведена Російсько-османська війна у 1768 – 1774 роках поставила перед Австрійською монархією загрозу реальної зміни кордонів Росії включно по Чорне море, Дунай, Карпати. Саме з цієї причини, як писав історик, монархія готувалась до війни і вже у 1770 році (ще до пізніших актів розбору) зайняла Спиш. Саме тому Австрійська монархія, на переконання С. Томашівського, загалом пасивна й найменш агресивна щодо Польщі, взяла пропорційну участь у розборах 1772-го, 1793-го та 1795 років. Увагу приділив також до тексту політичної умови, окремо – про зміни державних кордонів і відповідно політичного статусу частини українських етнічних земель.

Юридичну характеристику договорів про поділи Речі Посполитої 1772, 1793, 1795 років учений виклав у рукописі «Галичина перед приєднанням до Австрії». Велику увагу у цій праці він також приділив аргументам, чим для Австро-У-

горщини була інкорпорація українських земель відповідно до актів розбору Речі Посполитої. Його цікавила правова точка зору щодо відповіді на питання, яким було офіційне юридичне трактування правового статусу українських територій, приєднаних у результаті цих міжнародних договорів. Ці питання він пояснював наступно: у 1772 р. Австрія не перебрала на себе права і обов'язки Польської держави, натомість анексія [йдеться про входження етнічних українських земель до складу Австрії, згодом – Австро-Угорщини] була рівнозначна відновленню старого правового статусу, а саме існуванню незалежної держави Галичини-Володимирії до другої половини XIV ст. Отже, вчений наголосив на державному статусі українських земель на момент їх входження до Австрійської монархії.

Разом з тим для нього важливим було дати характеристику Галичини на момент її переходу під правління Австрії у 1772 р. Вже на самому початку розвідки п. н. «Галичина під німецько-австрійським правлінням» йдеться про стан Галичини на момент її переходу під правління Австрійської монархії. Висновок його був наступний: «Загальний занепад був неймовірний, такий що його можна порівняти мало не з обставинами у звільненні від турецького панування балканських країнах».

Цей описуваний істориком занепад українства у час приналежності до Речі Посполитої свідчив

про ставлення автора до висновків польської історіографії того часу про культурну місію по відношенню до непольських національностей на сході держави. Водночас С. Томашівський все ж побачив, що зубожілий та спустошений край у протистоянні польському просуванню на схід, таки зберіг на закінчення польської шляхетської республіки тяглість традиції княжої доби. Саме ця традиція і національно-культурна спадщина стали основою для відродження української національної ідеї в Австрійській, згодом – Австро-Угорській монархії.

Одночасно із таким позитивним налаштуванням до заходів австрійського уряду, який від часу анексії визнавав суверенність української державної традиції, хоч перейняв край у стані повного політичного, господарського і культурного занепаду, автор не ідеалізував австро-угорське правління на українських етнічних землях. Його огляди внутрішньої політики монархії у 1772-1914 рр. і законодавчих актів, які визначили також зміни не на користь рівноправності націй та правно-політичного становища українського народу, і докладна критика цієї політики присутні у

Будівля у Відні, вул. Лазатергасе, 30, в якій у 1915 р. мешкав С.Томашівський і там написав працю «Галичина: «Галичина як політичний та воєнний чинник колись і тепер. Причинок до історії світової війни». Світлина Віри Ченцової.

рукописах «Галичина під німецько-австрійським правлінням», «Галицька проблема», вступній частині праці «Галичина перед приєднанням до Австрії».

Так, у рукописному тексті п. н. «Галичина під німецько-австрійським правлінням» С. Томашівський проаналізував внутрішню політику монархії від часу приєднання українських земель наприкінці XVIII ст., і докладно зупинився на ініціативах австрійського уряду у час «весни народів», коли ідея утворити національні автономії, в тому числі українську, була цілком реальною для реалізації. Він високо оцінив політичні ініціативи у монархії з 1848 року і задум зреалізувати «поділ краю на укр[аїнську] та поль[ську] частини, який повинен би був виправити зроблену стару помилку, був навіть визнаний для австр[ійської] державної ідеї як невід'ємна необхідність». Про пізнішу невдачу цієї лінії внутрішньої політики писав як про «найсумнішу епоху в австрійській історії», яка «позначилася стосовно Галичини тим, що було надано ваги польській державній ідеї»:

«Лишень після того як у 1846 – 1848 рр. поляки продемонстрували свою політику, спрямовану на зруйнування австрійської єдиної держави, у Відні почали усвідомлювати політичну вагу українського народу, вірного і прихильного до Австрійської держави. “Відкрили” “русинський” народ, питали про його бажання й обіцяли їх здійснити, передбачаючи тракту-

вати Галичину відповідно до її історичних та етнографічних відносин. Поділ краю на укр[аїнську] та поль[ську] частини, який повинен би був виправити зроблену стару помилку, був навіть визнаний для австр[ійської] державної ідеї як невід'ємна необхідність, щоб такий економічно та політично важливий край зв'язати тісніше з монархією й забезпечити володіння ним. Це розуміння збіглося з пробудженням центральноєвропейської (великоавстрійської) державної ідеї близько 1848 року, яка, проте, на жаль, скоро після смерті своїх найвизначніших носіїв (Шварценберг, Стадіон, Брюк) ніколи правильно не оцінилася. Після того як відмовилися від цієї останньої історичної державної думки Австрії, почався справжній некерований рух державного корабля без керма та без коліс, котрий триває до сьогодні. Найсумніша епоха в австрійській історії позначилася стосовно Галичини тим, що було надано ваги польській державній ідеї й усе більшу прихильність зустрічало пов'язане з цим послаблення союзу між Галичиною й державою та створення строгого крайового централізму» [20].

Внутрішня політика монархії еволюціонувала, на думку автора, від політики рівноправності націй у 1848 році (тоді вона була складовою частиною зовнішнього курсу центральноєвропейської (велико-австрійської) державної ідеї) до крайового польського централізму від початку 1860-х років.

Історик також проаналізував конкретні внутрішньодержавні закони Австро-Угорщини, акти і практики, які були прийняті після 1848 року до початку XX ст. і поступово обмежували національний розвиток українського народу. Така зміна внутрішньої політики, за його висновком, була рівнозначна узаконенню надуживань і обмежень для українців у всіх сферах політичного, культурного та господарського життя краю.

Загалом у праці йдеться про становище українських земель від 1772 року у складі Австрії та згодом Австро-Угорщини до Першої світової війни. Автор розглянув внутрішню політику монархії і законодавчу базу, яка визначала правно-політичне становище українського народу. Томашівський писав про реформи і проекти поділу Галичини відповідно до її історичних та етнографічних відносин, які планувалися у монархії 1848 році й поступову зміну внутрішньополітичного курсу у напрямі протегування суцільного національно-польського характеру коронного краю. З точки погляду правно-політичного становища українців він розглядав такий стан неприйнятним і підніс потребу його зміни.

Наступною працею, яка не тільки порушила питання еволюції внутрішньої політики монархії, а й звернула увагу на її наслідки для політичного життя краю і поставила акцент на потребі забезпечити рівні права для націй, є рукопис статті «Галицька проблема» [21].

Вже у самій назві праці, а вчений мав на увазі польсько-українські відносини, він підкреслив наскільки болючим є протистояння, яке тривало в Галичині близько двох поколінь.

Автор звернув увагу, що саме не вирішена галицька проблема призвела до загострення міжнаціонального співжиття. Прикладами, на думку вченого, стали політичні кризи у суспільстві: аграрний страйк, кривава виборча боротьба, протести студентів у Львівському університеті, вбивство намісника Потоцького, блокування роботи крайового парламенту. Окремо і багато уваги приділив розгляду проблем міжнаціональних відносин.

Проаналізувавши політичні зміни у внутрішній політиці монархії підсумував висновком: українська спільнота з рівноправної у державі до початку XX ст. перетворилася у політично безвладну, а в Галичині запанувала тотальна полонізація цивільного управління і громадського життя. С. Томашівський у цій статті також розглянув владну вертикаль: призначення, політику і зміни урядових намісників для керівництва краєм, які, на його думку, фактично, не вивели ситуацію із протистояння, прямим результатом якого стали проблеми у внутрішньому житті держави. Автор підмітив парадоксальну річ: одночасно із зростанням натиску на політичний, культурний, національний розвиток українців у монархії зростала національна свідомість:

«У ході 40-річного польського абсолютизму у Галичині відбувся у русинів переворот національної ідеї (тотожний якому навряд чи знайдеш в історії). Під політичним та культурним тиском розросталась більше і більше українська національна свідомість і розширилась на усі верстви народу».

«Переворотом національної ідеї» він означив початок об'єднання політичних вимог українців, які знаходилися у межах різних імперій.

Піднявши питання внутрішньої політики австрійського уряду у другій половині XIX – на початку XX ст., показав як офіційна політика і зміна законодавства монархії призвела до конкретного загострення міжнаціонального співжиття. Автор писав про необхідність розв'язати цю проблему та врегулювати відносини саме на державному рівні. Історик порушив важливі питання державного регулювання співіснування націй, які населяли багатонаціональну монархію. У цій праці також бачимо його пропозиції, якими можуть бути шляхи врегулювання міжнаціональних відносин: історик конкретизував шляхи пропонованих змін і перетворень, які він бачив як необхідні для досягнення рівноправності народностей.

З тексту праці «Галицька проблема» випливає, що автор покладав певні сподівання на реформи внутрішнього життя у монархії на початку XX ст. на рівні австрійського парламенту та крайового

Галицького сейму, які дозволили б українцям досягти більшої ваги у політичному житті монархії.

Так, автор позитивно оцінював парламентську реформу 1906 року і введене загальне виборче право, що забезпечило українцям 6% мандатів у Райхсраті. Він навіть писав, що ця реформа стала епохальною у національному розвитку русинів (українців), одночасно при цьому також зазначив її несправедливість, оскільки кількість наданих українцям мандатів була мізерним відсотком від їхньої чисельності, яка становила на той час 14% усього австрійського населення. С. Томашівський також був позитивно налаштованим до заходів польсько-українського примирення у Галицькому сеймі. Він сподівався на зміну адміністративно-територіального устрою у напрямі створення національно-територіальної автономії, за якої зростуть умови для українського національного, культурного розвитку.

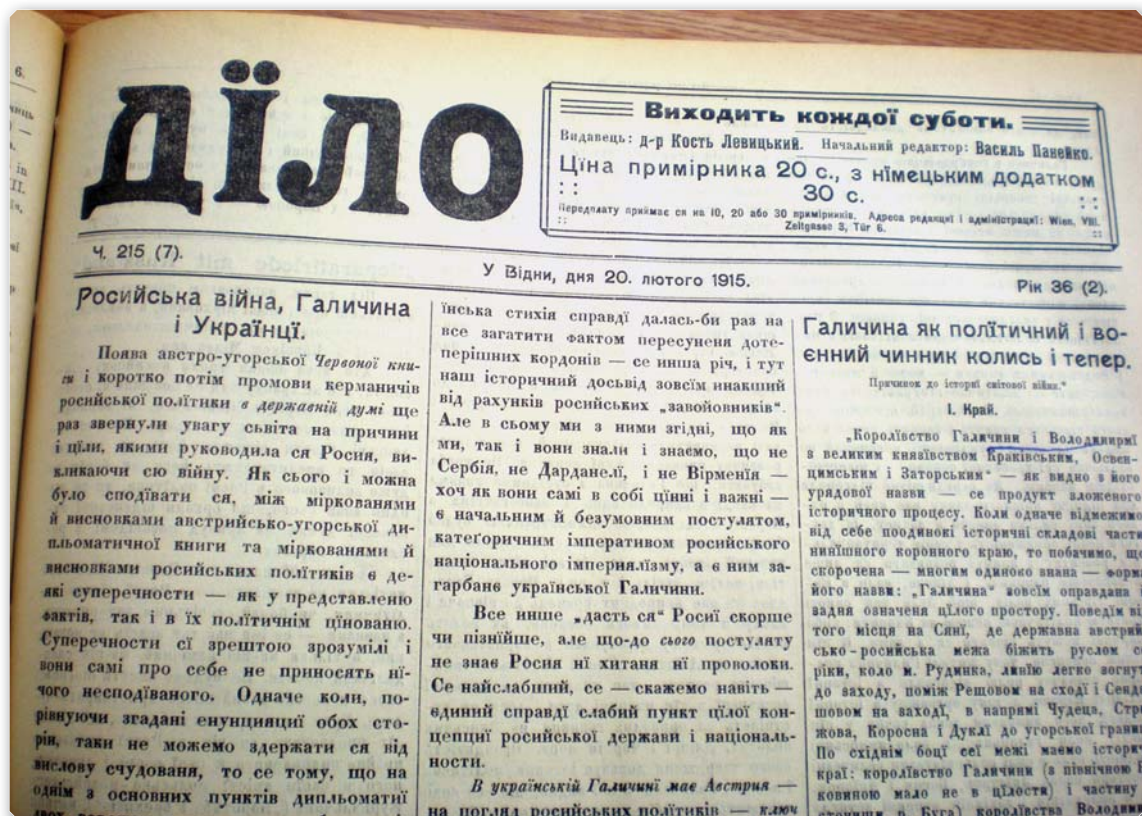
У вступі до праці «Галичина перед приєднанням до Австрії» історик також робив докір внутрішній політиці у державі і вказав на цілий ряд хиб, в результаті яких український народ був позбавлений своєї суверенності. Великими помилками австрійської внутрішньої політики бачив утворення одного коронного краю із територій, етнічний склад яких був різним (компактний український – на схід від ріки Сян, польський – на захід), як на найбільший докір вказував відмову від адміністративного поділу

на українську та польську частини і національно-культурні автономії. Таким чином з середини XIX ст. край набув виключно офіційного польського національного характеру, в результаті чого українці були позбавлені політичних прав на території власного компактного етнічного проживання.

С. Томашівський наголошував на тому, що йому далеко не зрозумілим є погляд, який поділяв австрійський уряд на початку XX ст., коли трактував Галичину як символ Польської держави і представництво польської національної державної ідеї. Для цього польські політичні діячі активно використовували історичну аргументацію

про приналежність цих земель до Речі Посполитої із середини XIV ст. до останньої чверті XVIII ст. «Державна ідея у рамках австрійської спільної державної ідеї!» – так Томашівський окреслив протиріччя інтересів і пояснював, що подібна політика допускала лише інтерес Польщі, а не монархії, і тим паче не інтереси інших народів, які її населяють [22]. З цієї причини історик радив урядовим чинникам враховувати дану небезпеку і мислити державними категоріями для примирення націй.

Вищепроаналізовані рукописні статті, написані С. Томашівським напередодні Першої світової війни, стали реакцією науковця на

Публікація праці С.Томашівського «Галичина як політичний та військовий чинник колись і тепер. Причини до історії світової війни» в газеті «Діло» (Львів).

політичний виклик часу. Одночасно, вони містили наукову аргументацію до програми українських політиків національно-демократичного спрямування в Галичині, які поставили на порядок денний законодавчого і виконавчого органів монархії вимоги зміни адміністративно-державного поділу держави і утворення української національно-територіальної автономії в монархії. Статті не випадково написані німецькою мовою. Вони, очевидно, планувалися для публікації в німецькомовних часописах українців, які виходили у Відні, бо були звернуті до австрійських урядових кіл і мали на меті показати хибність державного підходу, коли в окремому коронному краї Королівства Галичини і Володимирії українці, які становили переважну більшість населення, зведені до безвладної меншості у політичному, господарському і культурному житті краю. І таким чином додати аргументів, щоб спонукати відновити рівноправне становище націй у багатонаціональній монархії. Для цього у статтях піднято історичні та юридичні аргументи і наголошено на потребі зміни внутрішньої політики монархії у міжнаціональних відносинах. Одночасно важливим завданням власної праці автор бачив прослідкувати українську державницьку традицію давніх часів як вагомий аргумент для пропонованих змін.

Перед Першою світовою війною С. Томашівський підтримував позицію Української парламент-

ської репрезентації при реформі крайового статуту та зміні виборчої ординації до Галицького сейму. У статті під назвою «Історичний момент» [23], яку опублікував на початку 1914 р. у газеті «Діло», доводив важливість угоди і навів історичні аргументи на користь польсько-українського порозуміння в справі виборчої реформи Австро-Угорщини. Назва статті повторила фразу, яку озвучив напередодні посол Кость Левицький у виступі «В історичну хвилю» перед депутатами Галицького сейму. Оцінюючи прийняття нової виборчої реформи, політик висловив сподівання, що «цей історичний момент стане важливим кроком для кращого політичного майбутнього українського народу» [24]. Відштовхнувшись від оцінки одного з найвпливовіших українських політиків, С. Томашівський розглянув історичний контекст хронології польсько-українських угод і дав характеристику попередніх договорів: Зборівського, Переяславського, Гадяцького та Андрусівського та порівняв їх із угодою 1914 року. Про останню він писав, що вона «перший раз в історії українсько-польських взаємин здобуває нашому народови певний докладно означений правний простір для політичного розвитку». Таких гарантій, на його думку, український народ не мав у жодних державно-правових актах впродовж 1772 – 1914 років. У зв'язку з цим історик високо оцінив заслуги української парламентської репрезентації в

Австро-Угорщині, яка прийняттям цього рішення, на його думку, дала доказ політичної зрілості.

Покладаючи сподівання на те, що в рамках політичної системи монархії український народ здобуде простір для політичного, культурного, господарського розвитку він писав, що саме така праця є необхідною, бо підготує народ до часу, коли відбудеться об'єднання українських земель у Українську соборну державу.

«Очевидно, нема й одного українця в світі, який не радий був більшим користям, ширшому просторові і якого не боліла кожна уступка від ідеальної концепції нашого політично-правного становища в межах Галичини і Габсбурзької монархії», – писав він з приводу прийняття нового закону про виборчу реформу монархії. – «Та, з другого боку, треба нам тямити, що політична вартість ідеальних концепцій, як мета національних змагань, лежить якраз у тім, що в них скриває[ть]ся багатий запас стимулів для нації й її провідників, щоби безупинно і без ослаблення енергії змагати до зменшення відступу між ідеалом і дійсністю» [25].

І на цьому шляху до державності у баченні С. Томашівського вирішальною мала бути роль Галичини: «без національно-політичного відродження Галичини не можлива буде розв'язка українського питання в цілій широті», – йдеться у статті статті «Історичний момент» («Діло», 1914 р.) [26]. Вперше тезу про роль Галичини

для відродження соборної Української держави С. Томашівський виголосив на урочистих зборах у Львові, присвячених 100-літтю від народження Тараса Шевченка (березень 1914 р.). Він говорив про українського поета як уособлення відвічного змагання українців до політичної і культурної окремішності і від Московщини, і від Польщі; порівнював українського генія з творцем італійської держави Данте. І у цьому контексті провів аналогії Галичини з П'ємонт – однією найрозвиненіших в економічному відношенні областей Сардинського королівства, яка відіграла визначну роль в італійському національно-визвольному русі XIX ст. і навколо якої в 1859 – 1860 роках відбулося об'єднання цілої Італії. Ось як історик висловив власні сподівання на майбутню роль Галичини для об'єднання українських земель: «І як здійснення заповітної ідеї автора “Божественної комедії” не виросло на ґрунті його найближчої вітчизни, а мусіло шукати дороги через західні окраїни італійського світу – так само втілення великої історичної ідеї, якої творцем Шевченко, ідеї перетоплення сирого столітнього матеріалу у живий національно-політичний і культурний організм новочасної нації, почалося в тій частині українських земель, якої Шевченко ніколи не знав ближче і яка його за життя не знала – в Галичині, в тім українським П'ємонті» [27].

Історична концепція, випрацювана С. Томашівським перед Пер-

шою світовою війною, базується на переконанні про історичне покликання Галичини як українського “П’ємонту” і потребу бути відкритими до впливів західної цивілізації. Саме на тому він наголошував у 1914 р., коли на сторінках газети «Діло» порушив питання переміни юліанського календаря на григоріанський [28], яке вважав першорядним питанням національного життя в Галичині [29]. Передвоєнні наукові праці С. Томашівського виразно демонструють, як він бачив роль історика перед суспільством. Думки про це знаходимо в рукописі курсу лекцій п. н. «Українська історіографія 19 в.», які він читав у рік початку війни у Львівському університеті. Викладаючи основні думки курсу, вчений писав, що його метою є: по-перше – огляд розвитку історичної думки у ХІХ ст., по-друге – його лекції з української історіографії мали донести до слухачів погляди дослідників на цілість української історії, історичну еволюцію українців та їх становище серед інших народів. Іншими словами, вчений ставив завданням подати огляд розвитку української національно-політичної думки. Про вплив науки на суспільство він писав наступно: «Взагалі історіографія кожного народу зв’язується з еволюцією національної думки того народу, впливаючи більше або менше на форми й напрями її думки; та у нас вона творить інтегральний складовий елемент, немов угольний камінь української національної свідомості. Бо

новочасна українська нац[іональна] ідея [...] продукт фактичних обставин народного життя, а в далеко більшій висновок теоретичного міркування визначних одиниць – письменників, між якими історики займають дуже визначне місце. Тимто способом еволюція історичної думки дуже тісно сплітається у нас з розвитком національної думки взагалі. Обі кристалізувалися в тісній обопільній залежності, протягом 19 в., віку українського нац[іонально] політ[ичного] відродження» [30].

У передвоєнних працях С. Томашівський досліджував політичну історію українських земель та правно-політичне становище українців від початків політичної історії до першого десятиліття ХХ ст.

Ввів до історіографічного обігу термін «Королівство Галичини і Володимирії», яким означував не лише австрійський коронний край, а насамперед підкреслив українську державницьку традицію від кінця Х ст. до середини ХІV ст.

У передвоєнних працях вчений докладно вчений висвітлив внутрішню політику Австрійської, згодом Австро-Угорської монархії у питанні міжнаціональних відносин від кінця ХVІІІ до початку ХХ ст. Він бачив хиби державної політики, на які вказав, провівши огляд внутрішньодержавних законодавчих документів і практик, зокрема, звернув увагу на еволюцію цієї політики у напрямі політичного домінування поляків у Галичині. Також виклав поради

для змін територіального устрою та законодавства, зробив акцент на необхідності врегулювання міжнаціонального співжиття. Про польсько-українські відносини писав як про «*галицьку проблему*», котру уряд не вирішив і тим безпосередньо створював політичні кризи у суспільстві. На його думку, кристалізація і зростання української національної ідеї у Галичині йшли у постійній опозиції до польської адміністрації. Саме ця обставина дозволила історикам писати про роль Галичини як П'ємонту до української державності і скеровувати погляд на її зв'язки із західною цивілізацією. Внаслідок цього русини (українці) у абсолютній більшості порвали із т. зв. слов'янським єднанням і у своїх політичних домаганнях самостійності оперлися на переслідуване у Росії українство. Вчений назвав це «*переворотом національної ідеї*» – феноменом, аналог якого навряд чи можна відшукати в історії.

Історик писав про поступ політичного життя українців у монархії і протиставляв його абсолютистським заходам заборони українства у Росії. Будучи у політичних лещатах, останнє все ж переймало від Галичини усі форми національного життя, що несло у собі велику політичну небезпеку самодержавній Росії.

Висновки. Перед війною С. Томашівський покладав надії на досягнення польсько-української угоди в законодавчих органах влади і висловлював сподівання на

реорганізацію державного життя монархії у напрямку рівноправності націй.

Вчений не лише актуалізував потребу зміни правно-політичного становища українського народу в Австро-Угорській монархії (йшлося, насамперед, про створення українського автономного краю в рамках монархії та домагання національно-культурного розвитку), яку піднімали його попередники у ХІХ ст. Він зробив критичний огляд політики австрійського та австро-угорського урядів по відношенні до політичних змагань українців від кінця ХVІІІ ст. включно по військове протистояння з Росією на початку ХХ ст.

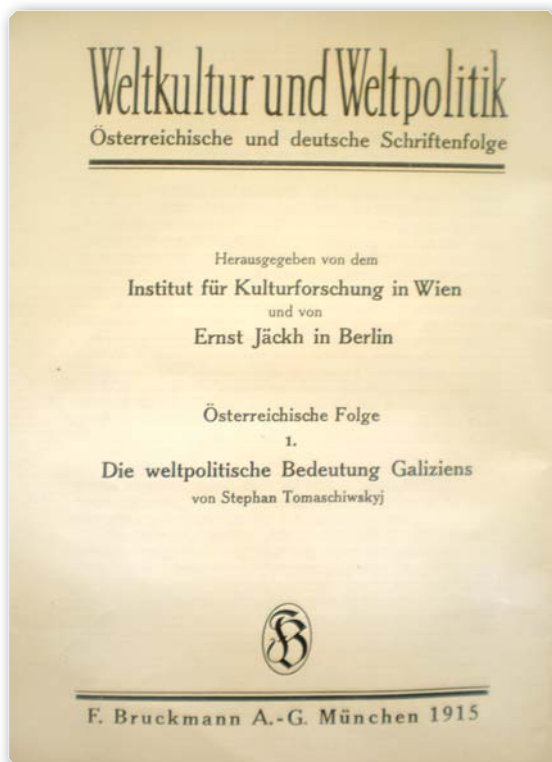
У власних працях перед Першою світовою війною історик послідовно стояв на чітких національних позиціях. Терміном українська національна територія означував всі українські етнічні землі і Галичину та Володимирію як її частини. Коли писав про розвиток української національної ідеї – то відмежовував її як від російських, так і польських впливів і політичних цілей; для нього важливими були українська національна свідомість, зріст української політичної свідомості, розвиток української національно-політичної думки. Про зміст цих термінів роздумував і використовував їх у своїх працях. «Переворотом національної ідеї» він означив початок об'єднання політичних вимог українців, які

знаходилися у межах різних імперій, і стремління до об'єднаної соборної держави. У тексті університетських лекцій він писав про те, що його завданням є донести до слухачів погляди на «цілість української історії, на історичну еволюцію українського народу взагалі та його сучасне становище між іншими народами». Галичину він розглядав як пограничну територію, яка знаходиться на межі між Сходом і Заходом; писав про важливість західних впливів на культурний та господарський розвиток, підносив її роль в історії для збереження української державності і цінував роль у майбутньому відродженні української соборної самостійної держави.

З огляду на підняті актуальні політичні питання, ці праці є поступом у розвитку української політичної думки, постановці й обґрунтуванні вимог українців в Галичині, які формулювали та реалізовували діячі Головної Руської Ради у середині XIX ст. та українські політики в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.

Список використаних джерел

1. Халак Н. Не втрачені праці з історії Галичини і Волині. *Літопис Волині*. Луцьк, 2024. Ч. 30. С. 53-65.
2. Цей факт історик зафіксував 31 серпня 1916 року у донесенні про заподіяні російськими солдатами шкоди товариству, адресованому до Воєнного міністерства у Відні: *Центральний державний історичний архів України у м. Львові* (далі – ЦДІАЛ). Фонд 368. Опис 1. Справа

Німецькомовне видання праці

С.Томашівського «Галичина як політичний та воєнний чинник колись і тепер».

Причинок до історії світової війни».

137: *Листи С. Томашівського до Міністерства війни у Відні (1916 р.).* 18 арк.

3. С. Томашівський. Королівство Галичини і Володимирії. "Діло". Львів, 1916. Ч. 104. С. 2-3.

4. План книги "Королівство Галичини і Володимирії". ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 56. 45 зв., 45 арк. План праці

5. "Королівство Галичини і Володимирії". ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 68. Арк. 229.

6. План видання серії книг "Історія Галичини і Володимирії". ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 58. Арк. 1-9.

7. План видання серії книг про Галичину і перелік залучених осіб. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 20. Арк. 1-6; арк. 7 зміст.

8. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 20. Арк. 1-6; арк. 7.

9. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 58. Арк. 1-9.

10. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 56. 45 зв., 45.

11. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 68. Арк. 229.

12. Томашівський С. «Історичний момент». "Діло". 1914. Ч. 34. С. 1-2; Ч. 36. С. 2-3.

13. Томашівський С. Новорічне бажанє. "Діло". 1914. Ч. 8571 (Ч. 1-25). (4 лютого). С. 1.

14. Томашівський С. Святоточні збори членів Наукового Товариства ім. Шевченка [Промова С. Томашівського з нагоди ювілею Тараса Шевченка]. "Діло". 1914. 10 березня. Ч. 53. С. 4. (див. також: ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 68. Арк. 118-120. Рукопис. (Підпис: С. Томашівський)).

15. Халак Н. Не втрачені праці з історії Галичини і Волині. *Літопис Волині*. Луцьк, 2024. Ч. 30. С. 53-65.

16. Рукопис плану п. н. «Королівство Галичини і Володимирії» зберігається серед нотатків та чорнових записів історика (ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 68. Арк. 229. (Рукопис. Без підпису. Німецька мова)).

17. Статтю С. Томашівський завершив оцінкою Акту від 5 листопада 1916 р. Недописаний останній абзац мав містити цитату маніфесту Української парламентської репрезентації з протестом проти входження етнічних українських земель до планованої Польської держави. На титулі назви архівної справи невірний підзаголовок праці і датування (див.: ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 13. 12 арк.).

18. Незавершений рукопис цієї статті зберігся.

19. Розвідка опублікована у лютому-березні 1915 року у газеті "Діло".

20. Галичина перед приєднанням до Австрії. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 14. 11 арк.; Справа 56. 57 арк.

21. Сеньобос, Ш. Австрія в XIX ст.; з фр. переклав і пояснив С. Томашівський. Львів, 1901 (З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського). 105 с. (Наукова бібліотека; ч. 4). (Ch. Seignobos, Histoire politique de l'Europe contemporaine. Évolution des partis et des forms politiques 1814-1896. Paris: Colin, 1897. pp. XII+814).

22. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 63.

23. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 38.

24. Галичина під німецько-австрійським правлінням. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 14. Арк. 3, 11, 10, 6, 6 зв.

25. Галицька проблема. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 13. 12 арк. Німецька мова. Рукопис. Чернетка. Фрагменти.

26. Галичина перед приєднанням до Австрії. ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 14. 11 арк.; Справа 56. 57 арк. Німецька мова. Рукопис. Чернетка. Фрагменти. Переклад, послідовність аркушів при перекладі: Справа 14. Арк. 1, 2, 8, Справа 56. Арк. 43, 44, 44 зв., Справа 14. Арк. 7, 5, 4, 4 зв.; Справа 56. Арк. 47 зв., 47, 46 зв.; Справа 14. Арк. 9.

27. Томашівський С. «Історичний момент». "Діло". 1914. Ч. 34, 36.

28. Левицький К. «В історичну хвилю». "Діло". 1914. Ч. 33.

29. Томашівський С. «Історичний момент». "Діло". 1914. Ч. 34. С. 1-2; Ч. 36. С. 2-3.

30. Святоточні збори членів Наукового товариства ім. Шевченка.

31. Томашівський С. Новорічне бажанє. "Діло". 1914. Ч. 8571 (Ч. 1-25). (4 лютого). С. 1.

32. Ініціатива зміни календаря, яку підняв історик, на той час вже мала свою традицію: перший раз вчений прилюдно порушив справу реформи календаря на Першому українському просвітно-економічному конгресі у 1909 році. З його ініціативи товариство "Просвіта" прийняло тоді окрему резолюцію, яка доручила Головному виділові у порозумінні з духовними властями, просвітно-науковими й економічними інституціями провести публічне обговорення.

33. «Українська історіографія 19 в.». ЦДІАЛ. Фонд 368. Опис 1. Справа 19. Арк. 1.

References

1. Khalak N. Ne vtracheni pratsi z istorii Halychyny i Volyni. *Litopys Volyni*. Lutsk, 2024. Ch. 30. S. 53-65.

2. Tsei fakt istoryk zafiksuvav 31 serpnia 1916 roku u donesenni pro zapodiiani rosiiskymy soldatamy shkody tovarystvu, adresovanomu do Voiennoho ministerstva u Vidni: Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi (dali – TsDIAL). Fond 368. Opys 1. Sправа 137: Lysty S. Tomashivskoho do Ministerstva viiny u Vidni (1916 r.). 18 ark.

3. S. Tomashivskiyi. Korolivstvo Halychyny i Volodymyrii. "Dilo". Lviv, 1916. Ch. 104. S. 2-3.

4. Plan knyhy "Korolivstvo Halychyny i Volodymyrii". TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 56. 45 zv., 45 ark. Plan pratsi.

5. "Korolivstvo Halychyny i Volodymyrii". TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 68. Ark. 229.

6. Plan vydannia serii knyh "Istoriia Halychyny i Volodymyrii". TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 58. Ark. 1-9.

7. Plan vydannia serii knyh pro Halychynu i perelik zaluchenykh osib. TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 20. Ark. 1-6; ark. 7 zmist.

8. TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 20. Ark. 1-6; ark. 7.

9. TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 58. Ark. 1-9.

10. TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 56. 45 zv., 45.

11. TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 68. Ark. 229.

12. Tomashivskyi S. «Istorychnyi moment». "Dilo". 1914. Ch. 34. S. 1-2; Ch. 36. S. 2-3.

13. Tomashivskyi S. Novorichne bazhanie. "Dilo". 1914. Ch. 8571 (Ch. 1-25). (4 liutoho). S. 1. 282 Khalak Nadiia • Konstruiuvannia ukrainskoi istorychnoi svidomosti v Halychyni...

14. Tomashivskyi S. Sviatochni zbory chleniv Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka [Promova S. Tomashivskoho z nahody yuvileiu Tarasa Shevchenka]. "Dilo". 1914. 10 bereznia. Ch. 53. S. 4. (dyv. takozh: TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 68. Ark. 118-120. Rukopys. (Pidpys: S. Tomashivskyi)).

15. Khalak N. Ne vtrachenii pratsi z istorii Halychyny i Volyni. Litopys Volyni. Luts'k, 2024. Ch. 30. S. 53-65. 16. Rukopys planu p. n. «Korolivstvo Halychyny i Volodymyrii» zberihaietsia sered notatkov ta chornovykh zapysiv istoryka (TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 68. Ark. 229. (Rukopys. Bez pidpysu. Nimetska mova)

17. Statti S. Tomashivskyi zavershyv otsinkoiu Aktu vid 5 lystopada 1916 r. Nedopysanyi ostannii abzats mav mistyty tsytatu manifestu Ukrainskoi parlamentskoi reprezentatsii z protestom proty vkhodzhennia etnichnykh ukrainskykh zemel do planovanoi Polskoi derzhavy. Na tytuli nazvy arkhivnoi spravy nevirnyi pidzholovok pratsi i datuvannia (dyv.: TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 13. 12 ark.). 18. Nezavershenyi rukopys tsiiei statti zberihsia.

19. Rozvidka opublikovana u liutomu-berezni 1915 roku u hazeti "Dilo".

20. Halychyna pered pryiednanniam do Avstrii. TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 14. 11 ark.; Sprava 56. 57 ark.

21. Senobos, Sh. Avstryia v KhlKh st.; z fr. pereklav i poiasnyv S. Tomashivskyi. Lviv, 1901 (Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka pid zariadom K. Bednarskoho). 105 s. (Naukova biblioteka; ch. 4). (Ch. Seignobos, Nistoirie rolitique de l'Eureo contemporaine. Évolution des partis et des forms politiques 1814-1896. Raris: Solin, 1897. pp. Khl+814).

22. TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 63.

23. TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 38.

24. Halychyna pid nimetsko-avstriiskym pravlinniam. TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 14. Ark. 3, 11, 10, 6, 6 zv.

25. Halytska problema. TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 13. 12 ark. Nimetska mova. Rukopys. Chernetka. Frahmenty.

26. Halychyna pered pryiednanniam do Avstrii. TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 14. 11 ark.; Sprava 56. 57 ark. Nimetska mova. Rukopys. Chernetka. Frahmenty. Pereklad, poslidovnist arkushiv pry perekladi: Sprava 14. Ark. 1, 2, 8, Sprava 56. Ark. 43, 44, 44 zv., Sprava 14. Ark. 7, 5, 4, 4 zv.; Sprava 56. Ark. 47 zv., 47, 46 zv.; Sprava 14. Ark. 9.

27. Tomashivskyi S. «Istorychnyi moment». "Dilo". 1914. Ch. 34, 36.

28. Levytskyi K. «V istorychnu khvyliu». "Dilo". 1914. Ch. 33.

29. Tomashivskyi S. «Istorychnyi moment». "Dilo". 1914. Ch. 34. S. 1-2; Ch. 36. S. 2-3.

30. Sviatochni zbory chleniv Naukovoho tovarystva im. Shevchenka.

31. Tomashivskyi S. Novorichne bazhanie. "Dilo". 1914. Ch. 8571 (Ch. 1-25). (4 liutoho). S. 1.

32. Initsiatyva zminy kalendaria, yaku pidniav istoryk, na toi chas vzhe mala svoiu tradytsiiu: pershyi raz vchenyi pryliudno porushyv spravu reformy kalendaria na Pershomu ukrainskomu prosvitno-ekonomichnomu kongresi u 1909 rotsi. Z yoho initsiatyvy tovarystvo "Prosvita" pryinialo todi okremu rezoliutsiiu, yaka doruchyla Holovnomu vydilovi u porozuminni z dukhovnymy vlastiamy, prosvitno-naukovymy y ekonomichnymy instytutsiiamy provesty publichne obhovorennia.

33. «Ukrainska istoriohrafiiia 19 v.». TsDIAL. Fond 368. Opys 1. Sprava 19. Ark. 1.

Nadiya HALAK

<https://orcid.org/0000-0003-1582-5518>

Candidate of Historical Sciences,

Senior Researcher

*of the M. Hrushevsky Institute of Ukrainian
Historiography*

*and Source Studies of the National Academy of
Sciences of Ukraine*

nadia.bortnyak@gmail.com

**Construction of Ukrainian historical
consciousness in Galicia on the eve of the
Great War of 1914-1918 in the works of
Stepan Tomashivsky**

The article studies manuscript materials from the legacy of the prominent Galician historian and publicist Stepan Tomashivsky (1875–1930). For the first time, historical and historiosophical works written by the scientist on the eve of the First World War were introduced into historiographic circulation and analyzed, in particular: “Galicia before accession to Austria”, “Galicia under German-Austrian rule”, “The Galician problem”, “The system of Austria-Hungary”, “The first partition of Poland (1772)”.

These works concern the political history of Ukrainian lands and the legal and political position of Ukrainians from the beginning

of political history to the first decade of the twentieth century. Special attention is paid to the study of the statehood period until the middle of the fourteenth century. and the presence of Ukrainian ethnic lands in the Austrian, later Austro-Hungarian monarchy, domestic policy in the issue of interethnic relations from the end of the eighteenth to the beginning of the twentieth century. The articles contain scientific arguments for the program of Ukrainian politicians of the national-democratic orientation in Galicia, who before the First World War put on the agenda of the legislative and executive bodies of the monarchy the demands of changing the administrative-state division of the state and the formation of Ukrainian national-territorial autonomy in the monarchy. The historian wrote about the progress of the political life of Ukrainians in the monarchy and contrasted it with the absolutist measures of banning Ukrainianism in Russia. In this context, the scientist singled out the historical calling of Galicia as the Ukrainian “Piedmont” and the need to be open to unity with Western civilization. It is emphasized that the analyzed works of S. Tomashevsky are of great importance as examples of insightful historiosophical thinking.

Key words: Galician-Volyn state, historiosophy, Austria, Poland, national consciousness, Ukrainian autonomy.